

ОКУПАЦІЙНА ПОЛІТИКА УГОРЩИНИ В УКРАЇНІ У РОКИ ВЕЛИКОЇ ВІТЧИЗНЯНОЇ ВІЙНИ

Аналізується окупаційна політика Угорщини в Україні під час Великої Вітчизняної війни, що була важливою складовою забезпечення угорських національних інтересів. Висвітлюються три рівні цієї політики Угорщини щодо Закарпаття, Галичини та Радянської України. Розкривається позиція політичних діячів Угорщини щодо українського національно-визвольного руху. Підкреслюється, що окупаційна політика Угорщини в Україні мала трагічні, суперечливі й позитивні елементи, але в цілому зазнала краху, оскільки сприяла не визволенню української нації, а її поневоленню.

Ключові слова: війна, окупаційна політика, Угорщина, Україна, поневолення українців.

Основні зусилля держав Європи у 20–40-рр. ХХ ст., у т.ч. й Угорщини, що зазнали поразки у Першій світовій війні, спрямовувалися на усунення кабальних умов та територіальних несправедливостей, породжених Версальською системою мирних договорів. Угорщина прагнула переглянути грабіжницький Тріанонський мирний договір від 4 червня 1920 року, зокрема встановити кордони між нею та сусідніми державами за етнічними принципами.

Творці Версальського правопорядку, країни Антанти, спочатку доклали зусиль, щоб зберегти цю систему та кордони незмінними, але у 30-ті рр. вимушено робили значні поступки Німеччині та її союзникам у виправленні помилок.

Офіційно Угорщина добивалася повернути не колишні історичні землі (Словаччину, Хорватію, Трансильванію, Воєводину, Закарпаття), а тільки ті території сусідніх держав (Чехословаччини, Румунії, Югославії), на яких суцільно проживав і переважав угорський етнос. Через свою слабкість Угорщина у справі ревізії кордонів спиралася на підтримку Німеччини та Італії, оскільки їхні принципи захисту прав національних меншин в Європі, формування нового правопорядку у Європі, сповідування християнських та національних цінностей, протистояння більшовицькому режимові в СРСР, корпоративному інтернаціоналізмові, співпадали з угорськими позиціями.

На початковій стадії перегляду кордонів дії Угорщини були зрозумілими й справедливими. Але швидко гору взяли загарбницькі амбіції, які мало в чому відрізнялися від політики фундаторів Версальської системи мирних договорів.

Упродовж 1938–1941 рр. Угорщина добилася завдяки Німеччині та Італії перегляду кордонів із сусідніми країнами на свою користь, пододала гніт країн Малої Антанти, що лещатами охоплювала Угорщину, і таким чином відродилася з малої на середню європейську державу з площею у 150 тис. кв. км (приріст на 85%) та 14 млн. населення (збільшення на 58%). Але з подоланням Тріанону Угорщина знову перетворилася на багатонаціональну країну, в якій, окрім угорців, проживало 3,282 млн. чол. (22,35%) інших народів (румуні, словаки, серби, українці). Українці-русини склали 564 тис. осіб¹. Приєднані до Угорщини землі не зовсім підпадали під проголошені нею наміри повернути тільки заселені угорцями території.

У центрі уваги Угорщини 30–40-х років ХХ ст. перебував Карпатський регіон та Галичина, які, на думку угорської політичної еліти, мали знаходитися лише в руках Угорщини та Польщі, бо ці дві країни були вічними і єдиними захисниками європейської цивілізації, християнства проти варварів на Сході — Туреччини та Росії у середньовічні часи та більшовицької Росії у ХХ ст.

Закарпаття стало першим українським регіоном, де зреалізувалися великодержавницькі ідеї Угорщини, оскільки остання не задовільнилася оволодінням 10 листопада 1938 р., завдяки Мюнхенській угоді та рішенням Першого Віденського арбітражу, південними районами Словаччини та чотирма районами Закарпаття (Ужгородським, Мукачівським, Бергівським і Виноградівським), де суцільно проживав угорський етнос. Вона вдалася до анексії всієї Карпатської України всупереч тому, що в цьому краї українці склали понад 70 відсотків, і на кінець 30-х рр. українські ідеї зміцніли серед широких верств населення, ставало домінуючим прагнення до української незалежності, об'єднання в соборній Українській державі.

Доля Закарпаття вирішилася завдяки згоді Німеччини на приєднання краю до Угорщини, яку посол Угорщини у Німеччині Д. Стояї вранці 13 березня 1939 р. привіз до Будапешта літаком, наданим йому Й. Ріббентропом. У листі регента Угорщини М. Хорті від 15 березня 1939 р. висловлювалася щира вдячність канцлеру Німеччини А. Гітлеру за те, що вирішення проблемних питань Німеччини співпали з історичними мріями угорців. За це А. Гітлера на 50-річчя з дня його народження 20 квітня 1939 р. було нагороджено найвищою відзнакою Угорщини².

Окупація Угорщиною Карпатської України розпочалася 15 березня 1939 року, в день проголошення її незалежності, і завершилася через три

тижні. До операції було залучено 150 тис. угорських військ, поліцейських, жандармських та диверсійно-розвідувальних частин і груп. За визнанням Генштабу Угорщини від 4 травня 1939 р. ця акція відбувалася при великому зовнішньополітичному напруженні. Угорські війська рушили без відповідної підготовки тилових служб і належного постачання. І все ж, операція завершилася успішно завдяки добре спланованій і проведеній операції, якою керували відомі в Угорщині генерали Ф. Сомбатхеї та М. Дальнокі. Частина офіцерів готова була жертвувати за Закарпаття життям і багато з них це й зробили (інформація Генштабу від 2 вересня 1939 р.). Не випадково в історії залишилися чіткі формулювання, що «Земля русинів» була повернута до Угорщини збройним шляхом, а управління цим краєм здійснювалося головним чином не цивільною, а військовою адміністрацією.

Зразу ж після окупації краю серед місцевого населення широко пропалувалися ідеї про: «започаткування тисячолітнього мадярсько-руського братерства»; кінець 20-літнього чеського та 5-ти місячного українського панування над русинами краю, бо русини нічого спільного не мали з українцями, окрім того, що обидва народи слов'янські. Між ними стоїть «міцна нездоланна стіна тисячолітньої мадярсько-руської братерської історії»³. Ми є русини і слов'яни, — наголошували проугорські діячі, — ними хочемо бути й залишитися, не русифікуватися, не українізуватися, не хочемо панславізму. У кожного народу є свої інтереси. В українців свої, у нас свої. Нічого нас відривати від Угорщини. Русини в межах Угорщини хочуть територіальної автономії, яку нам надали ще у грудні 1918 року. Умовою передачі чехам Рутенії було надання русинам автономії нарівні з чехами. Цього не сталося, договір не виконано, тому й відбувся перегляд становища Рутенії у складі Чехословаччини, а не ревізія кордонів. Чому це русинам погано вчитися у цивілізованого угорського народу, а в українського, менш цивілізованого, добре. Більшість проугорських русинських лідерів вважали, що найкраще захищають русинів Закарпаття Угорщина в союзі з Польщею. В рамках Угорщини можливим стане формування автономії Закарпаття, завдяки якій між Угорщиною та Закарпаттям складуться відносини не як пана і селянина, а як рівних складових історичної Угорщини. З величезним захопленням і піднесенням угорська правляча еліта, суспільство сприймали повернення Закарпаття до Угорщини⁴.

Будапешт мотивував анексію Закарпаття не етнічним, а історичним правом, що цей край був інтегральною частиною Угорської держави, що, за виключенням 1920–1939 рр., завжди входив до складу Угорщини, а русини, які складали більшість в краї, упродовж тисячолітнього спільного проживання з угорцями у культурному відношенні, за менталітетом і

способом життя стали ближчими до угорців, ніж до українців. Ці досить односторонні оцінки вимагають уточнення, адже в історії розвитку всієї Карпатської України, формування національно-визвольних ідей, консолідації українців навколо державницьких устремлінь найбільший внесок зробили насамперед самі закарпатські русини та їх ідейні й духовні поводири, а також конструктивні заходи та прогресивні нововведення з боку Австрії, Угорщини, Чехії, Словаччини. Завдяки такому широкому міжнародному впливу на березень 1939 р. Карпатська Україна продемонструвала, що українці краю стали зрілою європейською нацією, довели своє право на самостійність. Саме за сукупністю вплив західного світу виявився позитивним і назавжди залишився відчутним у цьому краї.

Угорське керівництво оцінило приєднання Закарпаття до Угорщини найбільшим досягненням на міжнародній арені у ХХ ст., а відновлення спільного кордону Угорщини та Польщі на Сході — рівнозначним питанням життя чи смерті цих обох держав. Більше того, приналежність і майбутнє Закарпаття розглядалося Угорщиною у контексті загальноєвропейської і навіть світової проблеми, оскільки через цей край східна деспотія (у минулому татари, а у ХХ ст. — більшовицька Росія) безперешкодно проникали в Європу. Втрата Закарпаття представляла найбільшу небезпеку саме для Угорщини, оскільки руйнувалися історичні підвалини її державності та цілісності територій; прискорювалися такі національні, політичні й культурні перетворення в краї, після яких угорська нація назавжди втрачала своє домінування, а українська (русини), навпаки, здобувала повну перевагу. Повернення і збереження Закарпаття у складі Угорської держави у майбутньому було найважливішим завданням зовнішньої політики Угорщини. І цю ідею вона постійно пропагувала серед провідних країн Європи, переконуючи їх керівників, що йшлося не про територію краю, національний склад та кількість населення чи про його природні багатства, а насамперед і виключно — про стратегічне розташування Закарпаття, яке завжди було дуже важливим і зручним для воєнних операцій тих, хто ним володів. Політична еліта Угорщини робила все для того, щоб Закарпаття залишилося у складі Угорської держави, не допустити повернення його до складу інших країн. Вона добре знала ціну загрозам Карпатського коридору. Упродовж революцій 1849 та у 1917–1918 рр. «угорська нація двічі ледве не потрапила в могилу» через втручання Російської імперії у її внутрішні справи. У середині ХХ ст. ця небезпека збереглася, ставала ще загрозливішою.

Вступ угорських військ в Закарпаття викликало прихильне ставлення з боку угорського населення, тоді як русини сприйняли цю акцію негативно, з невдоволенням. Це й підтвердилося розмахом визвольного руху в Закарпатті, що був найсильнішим серед усіх територій, захоплених Угор-

щиною у 1938–1941 рр. Потужність опору стала наслідком 20-річної підтримки українства Чехословаччиною, явна більшість українців в Закарпатті у порівнянні з іншими етносами. Якщо у Фельвідику проживало 84% угорців, 7% німців, 4% русинів, 3% словаків, то в Карпатському краї русини склали 69%, угорці — 13%, словаки — 4%, решту представляли німці, цигани, румуни, євреї.

Придушення збройного опору в Закарпатті і ліквідація антидержавних проявів у перші місяці окупації позначалася брутальними і масовими арештами, покаранням людей на основі наклепів і безпідставних доносів і навіть розстрілами. У ході виявлення небажаних політичних елементів, зачисток серед цивільного населення вістря спрямовувалося насамперед проти лідерів і прихильників української незалежності, а також комуністів. У першу чергу переслідувалися й знищувалися керівники, члени Української національної партії та військової організації «Карпатська Січ», ідеалами яких була Велика Україна. Вояки Січі чинили серйозний опір угорській окупації. З переходом до партизанських методів їхня боротьба стала ефективнішою. «Карпатська Січ» була масовою свідомою національною організацією, чисельність якої на березень 1939 р. досягла 15 тис. осіб. Її боротьба проти окупації Батьківщини ніколи не припинялася. Проте угорська влада кваліфікувала Карпатську Січ бандитським формуванням, забороняла її діяльність, а членів знищувала. В боях проти окупації Карпатської України загинуло 1 тис. січовиків. Ідеї ОУН, Карпатської Січі завжди становили для угорської влади більшу небезпеку, ніж комуністична ідеологія, що мала також значну підтримку серед жителів Закарпаття.

Упродовж 1939–1944 рр. в краї було паралізовано національне, духовне, освітнє життя, всі українські організації, що проповідували українські ідеї, об'єднання земель в єдину українську державу, розпускалися. Товариство «Просвіта», що діяло з 1918 р. в краї, від 3 лютого 1940 р. заборонялося, бо проповідувало українські національні ідеї, переслідувало об'єднання українських земель Закарпаття, Галичини з Великою Україною в єдиній Українській державі. Така діяльність розцінювалася самою небезпечною в Закарпатті для інтересів Угорщини. З перших місяців окупації було взято курс на формування лише проугорських товариств і організацій, що сповідували непорушну єдність з Угорщиною. Так, замість «Просвіти» весною 1941 р. утворилося Наукове Товариство Закарпаття на чолі з Іваном Куртяком, органом якого став проугорський журнал «Зоря». Головним завданням Товариства було формування граматики та словника русинської мови таким чином, щоб вони не були схожими ні з українською, ні з російською літературними мовами, започаткувати окремий шлях її розвитку, ізольований від української

культури та мови. Товариство імені О. Духновича, хоча й збереглося, проте продовжило діяти формально, послідовно висвітлюючи лише патріотизм до Угорської Святоштефанської батьківщини. Унеможливилася пропаганда спільності історичних коренів русинів та українців. Угорська та русинська мови стали офіційними мовами в Карпатах, а поширена українська зовсім заборонялася. Під час окупації Закарпаття були зруйновані пам'ятники діячу закарпатських українців XIX ст.: А. Добрянському в Ужгороді, закарпатському письменнику А. Митраку у м. Мукачевому, просвітителю закарпатських русинів у XIX ст. О. Духновичу у м. Виноградіві, українському національному поету Т. Шевченку у с. Ясіня Рахівського району та інші⁵.

Усі ці заходи переслідували мету прискорено інтегрувати Карпатський край до Угорщини; ввібрати русинів в угорську націю, зробити їх невід'ємним цілим історичної батьківщини; ліквідувати тих русинів, які чинять опір і ускладнюють нормалізацію та консолідацію життя, борються за автономію краю, відстоюють ідеї українізму, Великої України, окремішності українських русинів від угорців; перевиховати ту частину угорців, які проти автономії та проти злиття в єдину спільноту з русинством; забезпечити панування ідеалів, щоб ніколи більше не дозволити роз'єднати угорську та русинську нації в Закарпатті.

Хоча угорська мова знову запанувала в краї, однак, завдяки тому, що частка освічених на рідній мові русинів за часи Чехословаччини подвоїлася і досягла 70%, це стало надійним імунітетом для українства. Посилилося замовчування усіх протиріч між угорцями та русинами, що мали значне місце в історії їх взаємин, проповідування лише позитивних прикладів єдності двох народів, їхнього спільного патріотизму в душі Святоштефанської корони, яка століттями захищала угорців та русинів від деспотії на Сході, від асиміляції та поглинання цього невеликого карпаторуського народу. Але після реформ, проведених Прагою, спроби угорської влади заперечувати в Закарпатті розвиток ідей про єдність українського та русинського народів, не допускати поширення правди про український визвольний рух у пресі, літературі, пропаганді творчих організацій, розцінювати український визвольний рух як «іредентистський» щодо історичної Угорщини, уже не мали успіху.

Всі національності краю, особливо українські русини, ретельно перевірялися на предмет благонадійності, як вони себе поводити при чехах щодо угорців та Угорщини. Міністерство внутрішніх справ Угорщини доводило 18 вересня 1939 р. до відома представнику регента в Закарпатті Ж. Перені, що в органах управління краю мають залишитися лише ті, хто докаже свою вірність Угорській державі у ході перевірки спеціальною комісією. Визнавалося, що перевірка в Закарпатті вимагатиме від Угор-

щини значно більше зусиль, ніж у Фельвідику. Для виконання цієї місії він просив направити додатково досвідчених спеціалістів та виділити для них 5 тис. пенгьо для оплати їхньої праці. У повідомленні Ж. Перені на ім'я Прем'єр-міністра Угорщини від 9 грудня 1939 р. наголошувалося, що заведено майже 9 тис. справ переважно щодо угорських русинів-службовців та 8762 промисловців і торговців, як вони себе поводити у попередній період щодо інтересів Угорщини.

Перевірка на предмет лояльності в Закарпатті тривала у 1939 р. та весь 1940 рік і «торкалася надзвичайно важливих національних інтересів. З одного боку, залишення на службі недостойних є недопустимим, а з другого боку, безпідставне звільнення породить хвилю невдоволення, яке виправити буде дуже тяжко, або й неможливо»⁶. Практично, кожного третього русина (150–180 тис.) було пропущено через виховні, військові табори та тюремні установи Угорщини. Усі борці за українську незалежність в Закарпатті піддавалися репресіям і вигнанням, як і на всіх інших українських теренах. Після перевірки 600 студентів русинів Закарпаття залишили у вузах 150 осіб, решту звільнили за націоналізм. 25 тис. представників інтелігенції, молоді, уникаючи переслідувань, втекли до СРСР, Словаччини, Чехії⁷. За даними німецького консульства у м. Хуст після захоплення Карпатської України Угорщиною майже 7,5 тис. українських націоналістів залишили Карпатську Україну і переселилися до Східної Словаччини, де ними опікувалися німецькі військові служби⁸.

Досвідчений січовик Закарпаття Михайло Журахівський (два роки провів в угорському концентраційному таборі, а після війни — 25 років у радянських таборах) відзначав, що режим угорців був значно м'якшим, людянішим від радянського⁹. Проте більшість безпосередніх учасників боротьби за незалежність Карпатської України політику Угорщини в Закарпатті подають у суворіших тонах, бо не знали таборів в СРСР завдяки еміграції на Захід. На їх думку, хортистський режим винищив у роки Другої світової війни понад 115 тис. закарпатців, у т.ч. всю молоду національно свідому інтелігенцію, знищив українську еліту. Пропоновані кілька разів упродовж 1940–1942 рр. Генштабом Угорщини плани назавжди очистити край від українців-русинів шляхом депортації їх із Закарпаття в глибину Угорщини або в Галичину відхилялися урядом. Ці наміри не були реалізовані через поразку країн німецької коаліції у Другій світовій війні¹⁰. У боротьбі проти хортистської окупації Закарпаття загинуло 5 тис. січових стрільців¹¹. Є й інші дані, що 7 тис. січовиків полягло за свободу Карпатської України.

Із захопленням Закарпаття виник угорсько-польський кордон протяжністю 150 км. Відновлення спільного кордону, традиційно дружні відносини Польщі та Угорщини стали основою для активізації боротьби в

Карпатах проти українських визвольних сил. З метою ослаблення українського визвольного руху уряди Угорщини та Польщі уклали у першій половині квітня 1939 р. угоду про те, щоб на кордоні спільними зусиллями перешкоджати і не допускати розвитку контактів українського населення, що проживає у Галичині (Польща) та Закарпатті (Угорщина)¹². У донесенні від 26 липня 1939 р. командування VIII корпусу до генштабу «Щодо ініціативи польської сторони про поглиблення братніх відносин на кордоні» (пункт 4) наголошувалося, що для польської та угорської сторін найголовнішим було добитися спільного ведення самої нещадної боротьби проти загонів «Січі», незважаючи на те, чи були вояки громадянами Польщі чи ні¹³.

Документи свідчать про погодження і координацію спільних акцій прикордонними частинами Угорщини та Польщі, надання взаємної та всебічної допомоги у боротьбі проти українського визвольного руху в Галичині та Закарпатті, планування спільних заходів (днів, годин, маршрутів) стосовно спільного прочісування прилеглих територій задля знищення загонів січових стрільців. 15 червня 1939 р. командир 7-ї прикордонної бригади полковник Бодор наголошував, що «польське командування старається надавати всебічну допомогу, щоб очистити від небажаних елементів нові території». При цьому угорська сторона визнавала, що проведені силами 2-го і 3-го прикордонних батальйонів дві такі каральні операції завершилися без великих успіхів¹⁴.

Виникнення у кінці вересня 1939 р. в Карпатах радянсько-угорського кордону внесло докорінні зміни у воєнно-політичну ситуацію, східну політику Угорщини. Той же полковник Бодор повідомляв до Будапешта наступне: 20 вересня 1939 р. о 9-00 ранку російські війська досягли в Карпатах кордону з Угорщиною і зупинилися. З усіма біженцями з Польщі, у т.ч. й з офіцерами, вони поводяться коректно, дозволяють їм переходити чи в Румунію, чи в Угорщину. Пощади не було лише для «напівозброєних українських терористичних груп». Від початку угорські і радянські війська спільними зусиллями їх розбивали і розсіювали в Карпатських горах. Угорська сторона визнавала, що радянські війська відіграли вирішальну роль у придушенні визвольного руху українців у Карпатах, що набув масового характеру, що радянські частини уникали всього, що шкодило формуванню добрих стосунків між СРСР та Угорщиною. Навіть захоплених українськими патріотами угорських прикордонників звільняли і передавали угорській стороні. З відновленням 24 вересня 1939 р. між Угорщиною та СРСР дипломатичних відносин співробітництво між прикордонниками поглибилося.

У кінці вересня 1939 р. на Татарському перевалі командир батальйону капітан Кузнецов та політкомісар Лавров під час зустрічі з керівництвом

угорської застави «запропонували здійснювати спільну охорону кордону, а також обопільно обмінюватися особами, які незаконно перетинають кордон»¹⁵.

Російська сторона зініціювала укладення договору про взаємну передачу осіб, які втекли і були затримані однією із сторін. Обидві сторони прийняли до уваги, що прикордонний рух повністю припинив функціонування. У зв'язку з наростанням числа перебіжчиків на бік СРСР, радянські військові органи просили 03 жовтня 1939 р. угорське прикордонне керівництво посилити прикордонний контроль, щоб зупинити такі перебіги. Зі свого боку, вони заявили, що біженців збиратимуть і повертатимуть назад. Звичайно, важливих осіб, представників комуністичної партії не повертали, а решту віддавали угорській стороні. На кінець жовтня 1939 р. СРСР повернув Угорщині 457 осіб з числа перебіжчиків¹⁶.

У донесенні командування VIII угорського корпусу (м. Кошице) в Генштаб Угорщини повідомлялося про результати переговорів командира угорської застави на Бескидському перевалі з командиром прикордонної ділянки радянським полковником Кіщук 28 вересня 1939 р. о 8.30. Перше, на чому наголосив Кіщук, радянські прикордонні пости діятимуть на тих же місцях і так само, як і польські. Особовому складу радянських прикордонних військ наказано поводитися з угорськими прикордонниками «самим коректним чином». Радянський полковник попросив командира угорського прикордонного батальйону, «щоб у разі появи озброєних банд в межах угорського кордону їх ліквідувати. Це завдання він уже здійснює на ділянці в межах повноважень його прикордонної частини»¹⁷.

На Верецькому перевалі російська сторона запропонувала режим охорони кордону, щоб нікого не випускати і не впускати; а проти «банд», які діють на кордоні, застосовувати спільні облави і переслідування¹⁸.

Радянська ініціатива на кордоні з Угорщиною була 1 жовтня 1939 р. прийнята угорцями, як тимчасовий порядок контролю угорсько-російського кордону¹⁹. Упродовж жовтня 1939 р. Раднарком СРСР запропонував Угорщині закріпити міждержавною угодою прикордонний рух на спільному кордоні. Але угорська сторона від цієї пропозиції ухилилася, бо не бажала укласти такий договір, яким би де-юре визнавалася передача українських територій Галичини від Польщі до СРСР. Натомість Угорщина запропонувала укласти договір про умови широкої торгівлі та порядок судноплавства між двома країнами²⁰.

У нейтральному і без оцінок повідомленні угорських прикордонних частин, що торкалося становища у Східній Галичині, 2 листопада 1939 р. зазначалося «про початок виконання плану виселення жителів Східної Галичини до Східного Сибіру».

В цілком таємній довідці від 31 грудня 1939 р., підготовленій Генштабом Угорщини для уряду, інформувалося, що розвиток угорсько-

російських відносин залишався добрим. Констатувалося, що не було жодного факту чи натяку на спробу росіян захопити Карпатський регіон. Матеріали пізнішого часу були ідентичними і підтверджували, що в період існування мирного спільного радянсько-угорського кордону (20 вересня 1939 р. — 27 червня 1941 р.) радянська сторона робила все, щоб не зашкодити розбудові добрих відносин з Угорщиною, аби довести, що СРСР не буде використовувати складне становище в Карпатській Україні і втручатися у внутрішні справи Угорщини, щоб не штовхати Угорщину до ще тіснішого союзу з Німеччиною.

Угорські джерела свідчать, що напередодні Великої Вітчизняної війни ставлення Угорщини, Польщі, Румунії, СРСР, Німеччини до українського національно-визвольного руху було суцільно ворожим; їх об'єднувала антиукраїнська позиція, постійне прагнення кожної сторони краще використати свідомі верстви українства на свою користь. У той же час усіма ними чинився активний спротив консолідації українських визвольних сил, вживалися заходи з метою їх ослаблення, недопущення формування української державності; на всіх етнічних українських землях, що перебували у складі цих країн, здійснювалася колоніальна політика з особливостями, притаманними конкретному окупантові.

Для стабілізації становища в Закарпатті урядом Угорщини поширювалися ідеї про підготовку до надання краю автономії. Українські патріотичні сили на чолі з Андрієм Броді домагалися набуття «найширшої автономії», суть якої відповідала б автономії Хорватії в Австро-Угорщині у 1918 р. Інша течія (Степан Фенчик, Орест Сабо) відстоювали помірковану автономію, що обмежувалася культурно-освітньою сферою. Угорські патріотичні і націоналістичні сили відігравали провідну роль у цьому питанні і виступали не стільки за надання автономії, скільки за створення сприятливих умов в Закарпатті, при яких угорський етнос ставав би домінуючим, а русини масово оволодівали б угорською культурою, добровільно вливалися б до угорської нації, прискорено асимілювалися б, так, як це було у XIX — на поч. XX ст.

Саме пропозиції останніх мали реалізуватися під гаслами автономії, але через можливе втручання СРСР у справи Карпатської України, який з вересня 1939 р. мав з цим краєм безпосередній кордон, вони не здійснилися. Стаття 6 розділу 6 Закону Угорщини від 1939 р. Про надання Закарпаттю автономії після приєднання до Угорщини не реалізувалася²¹. Острах протесту з боку СРСР проти мадьяризації русинів змусив уряд Угорщини взагалі відмовитися восени 1940 р. від розгляду питання про автономію Закарпаття. Мотивувалося це тим, що закон про автономію ухвалювався в умовах, коли сусідньою державою була Польща, а коли треба було його впроваджувати, то сусідом став СРСР. Серед провідних

угорських політиків та громадських діячів переважала думка, що саме через докорінну зміну міжнародної обстановки в Карпатському басейні надання автономії для Закарпаття не відбулося. Справжні причини скасування автономії не називаються. Тогочасне досить вагоме рішення Угорщини щодо Закарпаття спонукає у нинішні часи до порівняння, зваження аргументів у діях нинішньої влади України у гуманітарній та мовній політиці. Адже які б мотиви у відмові з наданням автономії для переважаючого за чисельністю українського етносу Закарпаття не існували у 1939–1940 рр., уже сам цей факт вимагає пояснень у сучасників. Зокрема, варто обґрунтувати підстави для надання можливості іншим національностям Закарпаття, що становлять меншість населення краю, зокрема, для формування окремого Притисянського угорського національного району (округу), набуття угорцями культурно-освітньої автономії чи забезпечення рівних організаційно-правових умов для вживання мови угорської меншини в Закарпатті нарівні з українською.

Присутність Радянського Союзу в Карпатах з вересня 1939 р. справляла значний вплив на внутрішньополітичне становище Закарпаття, що надзвичайно непокоїло вище керівництво Угорщини. Політична еліта і провідні громадські та науково-культурні діячі Угорщини, завдяки насамперед й публікаціям закарпатських культурних діячів, у складі СРСР постійно відрізняли Україну від Росії, бачили її окремішність в історичному, економічному, культурному та цивілізаційному аспектах, визнавали українців окремою від росіян нацією, розуміли її колоніальне становище у складі імперії упродовж століть і в разі неминучості сусідства з нею на сході перевага віддавалася однозначно Україні. Відомий і рішучий угорський політик, міністр внутрішніх справ Угорщини Міклош Козма, 30 вересня 1939 р. наголошував, що СРСР — це більшовицька, комуністична країна, що прагне поширити і нав'язати Європі свою ідеологію і державний устрій, звертав увагу на те, що Угорщина не може применшувати небезпеки радянського сусідства, висловив сподівання, що Росія незабаром розпадеться на національні країни. У цьому зв'язку він підкреслював, що краще на кордонах Угорщини з'явилася б українська держава з 40 з лишнім мільйонним населення, а «не ціла російська імперія з усією своєю могутністю»²².

З призначенням 12 грудня 1940 р. М. Козми представником регента у Закарпатті розгорнулася рішуча організаційно-пропагандистська робота з недопущення впливу ідеології підрадянської України, ізоляції Закарпаття від будь-якого впливу СРСР, проникнення звідти інформації, унеможливлення міжлюдських контактів, ствердження серед жителів краю єдиної платформи, що русини за культурою, мовою, політичною орієнтацією, менталітетом не є ні українцями, ні росіянами, а окремим слов'янським

народом. М. Козма з гордістю підкреслював, що з його іменем започаткувався поворотний пункт у формуванні нової політичної лінії в Карпатській Україні. Він стосувався припинення леліяння помилкового курсу на зміцнення прорусинської тенденції в краї, протистояння згубним ідеям формування русинської територіальної автономії, а також відміни насильницьки надв'язуваних з цього приводу пропозицій, заходів і зусиль щодо зміцнення ідей автономії краю. У двосторонніх стосунках Угорщини та СРСР М. Козма вимагав на всіх рівнях влади Угорщини уникати взагалі обговорення питань щодо Карпатської України²³.

Завдячуючи М. Козмі, плани автономії в Закарпатті почали сприйматися і трактуватися, як різновид сепаратизму, що рішуче викорінювався в краї. З ім'ям цього політика прискорилося не тільки відміна планів реалізації автономії Карпатської України у будь-яких варіантах, але й Карпатський басейн перетворився на центр здійснення великомадьярської імперіалістичної політики, різко активізувалася пропаганда, що ні угорці, ні русини Закарпаття ніколи не мали окремої позиції щодо управління Карпатським регіоном, ніколи не бажали автономії краю. У них було лише одне прагнення: звільнитися від впливу Галичини²⁴.

На той момент Угорщина торжествувала, упродовж 1938–1941 рр. добилася не тільки перегляду кордонів із сусідніми державами на свою користь, а й того, що в результаті ліквідації Чехословаччини, Югославії, ослаблення Румунії (коаліція яких зашморгом душила Угорщину) було забезпечено домінування Угорщини у Південно-Східній Європі. Такому успіхові Угорщина завдячувала сприятливим міжнародним умовам: підтримці Німеччини та Італії, згоді Англії, Франції; нейтралітету СРСР, який тоді ж у такий же спосіб переглянув західні кордони на свою користь.

У стратегічних планах Угорщини СРСР розглядався найбільшим ворогом і першочерговим завданням було підтримати збройно блок країн на чолі з Німеччиною, щоб витіснити СРСР з Європи далеко на Схід, а більшовизм і панславизм більше не загрожували Угорщині. До того ж, СРСР не визнавав жодних успіхів Угорщини у 1938–1941 рр., тому між Німеччиною та СРСР Угорщина зайняла сторону країн «Осі», які задовольняли її державницькі інтереси. Тим більше, що позиція Німеччини, згідно з якою «більшовицька радянська держава» трактувалася спробою євреїв встановити у двадцятому столітті світове панування, тому «боротьба проти більшовизму вимагає нещадних і енергійних дій, насамперед проти євреїв, котрі є головними носіями більшовизму»²⁵, цілковито розділялася Угорщиною.

Концепція Угорщини у війні проти СРСР та її модифікація від 22 вересня 1941 р. ґрунтувалася на планах блискавичної перемоги Німеч-

чини. Визнавалося беззаперечно співпадання позиції Угорщини з воєнно-політичним курсом Німеччини у війні, принципів окупаційного порядку на території СРСР. Будапешт був переконаний, що лише воєнна перемога Німеччини усуне загрозу для Угорщини зі Сходу, забезпечить збереження за нею повернутих територій у 1938–1941 рр. Угорщина виконувала у війні союзницькі зобов'язання перед країнами «Осі», що забезпечувало реалізацію її власних державницьких інтересів.

Передбачалося, що війна Угорщини проти СРСР буде обмеженою. Їй відводилася провідна роль у Південно-Східній Європі, до сфери впливу переходив лише Карпатський регіон. Основні збройні сили Угорщини мали концентруватися в межах країни, «щоб зможти захистити винятково угорські національні інтереси», втримати захоплені території сусідніх держав, не допустити їх повторного відторгнення.

23 червня 1941 р. Угорщина розірвала дипломатичні відносини з Радянським Союзом, оголосила йому 27 червня 1941 р. війну, і того ж дня частини Карпатської групи у складі 4 корпусів чисельністю 45 тис. чол. на чолі з уже відомими генералами Ф. Сомбатхеї та М. Дальнокі без належного опору заглиблювалися на територію радянської України аж до середнього Подніпров'я.

Перші місяці війни виявилися для угорської армії успішними: під Уманню угорські війська брали участь в окремих бойових акціях зі знищення розпорошених радянських військових груп. Упродовж серпня–вересня 1941 р. угорські частини вели тяжкі бойові дії у Дніпропетровській та Запорізькій областях проти диверсійно-розвідувальних груп НКВС. Участь у боях упродовж літа–осені 1941 р. продемонструвала низьку технічну підготовку угорських частин, через що останні зазнали великих втрат. Це стало причиною відкликання Карпатської групи з фронту і повернення її у грудні 1941 р. в райони Кошице, місце попередньої дислокації.

Важливим для оцінки становища у перші місяці війни є військово-політичний аналіз, зроблений Генштабом Угорщини 24 вересня 1941 р. У ньому констатувалося, що напад, рішучість і швидкість дій Німеччини застали радянське керівництво зненацька, радянські війська не були підготовлені до оборони. Втрати СРСР, за німецькими даними, становили на вказану дату до 12 тис. артилерії, 11,5 тис. літаків, 6 млн. військово-полонених. Припускалося, що воєнний потенціал СРСР ще має приблизно 80 дивізій та 1–1,5 тис. літаків. Більше немає. Із захопленням Донбасу, Кавказу СРСР буде позбавлено продовольства, сировини та нафти. Робилися категоричні висновки, що «людські, технічні, сировинні і продовольчі втрати СРСР стали не відновлювальними. Однак, більшовицький режим триматиметься на терорі, допоки всю країну не окунують, а зробити це однією Німеччиною з Європи неможливо»²⁶.

Також зазначалося, що «досконалість озброєння російської армії та підготовка техніки, а також високий рівень її моторизації вразили не тільки нас, а й німецьке керівництво»²⁷. І якби ще один рік воєнна промисловість, яку вдалося створити в Радянському Союзі, мала розвиватися при повному залученні людського потенціалу, можна було створити таку армію, з якою більшість країн Європи не могли б конкурувати, і більшовизація Європи ставала б неминучою. У документі наголошувалося, що у боях за Україну брали участь німецькі, угорські, словацькі, румунські, італійські, хорватські війська. «Уманська битва є ключовою у захопленні України, і в окремих боях в районах Умані угорські частини відіграли важливу роль»²⁸.

Ставлення Угорщини до «українського питання» залежало від того, наскільки воно відповідало угорським національним інтересам, не шкодило їм та якого звучання набувало на міжнародній арені упродовж першої половини ХХ ст. Одна справа 20-ті роки, коли країни Антанти та Радянська Росія, завдяки яким етнічні землі Української держави були четвертовані і розподілені між Росією, Польщею, Чехословаччиною та Румунією упродовж 1919–1921 рр., і вони підтримували післявоєнне облаштування Європи, в якому умов для формування соборної України не передбачалося. Друга справа 30–40-ві роки, коли при домінуванні Німеччини, українське питання набуло стрімкого розвитку, загострення та інтенсивного вивчення. Відповідно реагувала й Угорщина. Вона прагнула повернути Закарпаття, як історичну землю, до складу Угорщини, а з Україною, коли така виникне на західних землях при допомозі Німеччини, йти на союз і зближення, оскільки така Україна буде перебувати під протекторатом Німеччини. У Будапешті вважалося, що Велика Україна, після прилучення до неї й підрадянських територій, за силою переважатиме всю коаліцію Малої Антанти (Чехословаччину, Румунію та Югославію разом взятих). Тому Угорщина стане союзницею України, щоб разом протистояти Малій Антанті, разом задовольняти спільні інтереси щодо цих країн.

Попри цю позицію, в країні активно поширювалися й ворожі погляди щодо України, що українські національні ідеї представляли загрозу східним кордонам Угорщини. Угорські громадські й наукові діячі подавали українську перспективу у небажаній для Угорщини площині. Формування соборної Української держави передбачалося на українських етнічних землях, а це 800–900 тис. кв. км з 30–40–50 млн. чол., куди входила й Рутенія із 0,5 млн. русинами²⁹. Наголошувалося, що українську державу підтримували Німеччина та Австрія. Після падіння Української держави у 1921 р. країни Антанти разом з Росією четвертували й розділили її землі між своїми союзниками (Росією, Польщею, Чехословаччиною, Руму-

нією). Ці ж країни зроблять все, щоб запобігти утворенню єдиної України, адже від переможниць Першої світової війни прийдеться відірвати значні території. Швидше всього ці 4 держави не порушать це небезпечне для всіх них самих питання, а погодяться з тим, що української нації, мови не існує, а є лише російсько-польський діалект та змішане населення, тому й формувати українську державу не потрібно. Автори доводили, що українське питання тому й не вигідне жодній з країн — Росії, Польщі, Угорщині, Румунії — що кінцевою метою панукраїнського руху стане об'єднання підросійської України, Галичини, Рутенії, Буковини, інших земель, що надійно утримувалися іншими державами, в одну єдину Україну³⁰. Прихильники цієї течії намагалися переконати керівництво Угорщини у тому, що український визвольний рух, яких би забарвлень він не набував, є ворожим для Угорщини, «бо в процесі реалізації його планів він зіштовхнеться з угорськими державницькими інтересами в Карпатах»³¹. Представники цієї течії рекомендували Угорщині не підтримувати українську державницьку ідею, навіть якщо її підтримуватиме Німеччина та Австрія. І як загальний висновок: «Українська держава чи в союзі з Німеччиною, чи самостійна означає шкоду і небезпеку для Угорщини»³².

Керівництво Угорщини враховувало всі головні обставини, що торкалися українського питання. Якого б розвитку воно не набувало у перспективі, Будапешт убезпечив себе надійним союзом з Німеччиною, що гарантувало б недопущення переважання українських інтересів над угорськими лише в разі успіхів країн «Осі». Обраний курс на тісне воєнно-політичне, економічне, дипломатичне, ідеологічне співробітництво з Німеччиною дозволив Угорщині забезпечити тільки тимчасове переважання її національних інтересів над українськими. Своєю вірністю Німеччині Угорщина добилася того, що Закарпаття відійшло до складу Угорщини, на Сході була усунута загроза її кордонам, а в разі здійснення планів майбутньої України, вони не мали торкатися і не шкодити інтересам Угорщини. Карпатська Україна стала каналом здійснення воєнно-політичних акцій для всіх країн «Осі»: з листопада 1940 р. перетворилася на зону зосередження німецьких спеціальних загонів, які взяли участь у нападі на СРСР; стала вихідним пунктом для нападу Угорщини на СРСР 27 червня 1941 року; походу 100 тисячної італійської армії на німецько-радянський фронт влітку 1941 року; походу 2-ї угорської армії весною-влітку 1942 р. на німецько-радянський фронт та всіх угорських окупаційних бригад, що несли окупаційну службу в Україні.

Упродовж 1942 року урядом Угорщини розроблялися плани зміцнення позицій держави у цьому регіоні за рахунок приєднання до нього південної Галичини. Оскільки у липні 1941 р. Східна (Львів) та Західна

(Краків) Галичина були об'єднані в Генеральне Губернаторство, що безпосередньо підпорядковувалося Німеччині, то через дипломатичні канали Угорщина спробувала схилити Німеччину розділити навпіл Східну Галичину: північну частину залишити у складі Губернаторства, а південну — приєднати до Угорщини. Будапешт мотивував свою пропозицію тим, що Галичина є серцем українського визвольного руху, що став масовим і небезпечним для Рейху та Угорщини. Тому таким розчленуванням передбачалося його підірвати, угорська сторона зобов'язувалася це зробити у разі приєднання відповідних територій до її складу. Цим самим Угорщина прагнула зміцнити свій вплив у всьому Карпатському регіоні і збудувати надійні оборонні рубежі на Сході. Урядові та воєнні комісії Німеччини і Угорщини різного рівня упродовж 1942 р. розглядали угорську ініціативу. Так, 8–13 червня 1942 р. у Берліні угорська делегація на чолі з генерал-лейтенантом Аурелем Медвеї провела переговори про передачу частини Східної Галичини до Угорщини. Німецька сторона повідомила угорській делегації 23 липня 1942 р., що Берлін відмовив у реалізації такого проекту, перенісши його розгляд на післявоєнний час. У той же час Німеччина запевнила Угорщину не боятися слов'янського сусідства на сході, бо жодної слов'янської держави там не буде, що Галичина ні до Польщі, ні до України не буде входити. Вона стане частиною Німеччини, хоча остаточної форми належності її до Рейху ще не сформувався. Східні кордони Угорщини межуватимуть з Галичиною, як органічною частиною Рейху. Представники МЗС Німеччини висловили побажання, щоб ці відверті і дружні повідомлення залишалися цілковитою таємницею для німецької та угорської сторін. Після повернення до Будапешта, Аурель Медвеї в інформації на ім'я регента М. Хорті за підсумками переговорів у Берліні висловив «переконавання у тому, що вся історична Галичина стане органічною складовою Німецької Імперії»³³.

Для кращого розуміння позиції Угорщини щодо планів майбутнього формування української держави важливими є оцінки й погляди Міклоша Козми, Шандора Кості, інших діячів Угорщини, з українського питання. 30 вересня 1939 р. М. Козма стверджував, що СРСР незабаром розпадеться на національні держави (Білорусію, Україну, Росію). Серед новоутворених держав постане сусідня Угорщині Україна з більш як 40 млн. населенням. Угорщина потрапить під вплив двох держав — Німеччини та України. У вересні 1940 р. М. Козма відзначав доцільність формування української держави. На його думку, вже одного Тараса Шевченка та козацького руху достатньо для реалізації української державної ідеї. У той же час він наголошував, що у Карпатах українського національного руху ніколи не було, «русини не належать до української нації і не можуть відходити до майбутньої української держави». Інші

угорські політики на той момент також радили не протистояти формуванню української держави, бо 35–40 млн. український народ, незважаючи на всілякі перешкоди, переможе, тому найкраще йти з ним з самого початку на союз³⁴.

Уже через рік, восени 1941 р., заяви Міклоша Козми зазвучали під впливом трагічних вражень та ознайомлення з радянською дійсністю, набутих після стрімкого просування німецьких та угорських військ в глибину СРСР. «Жах, в якому стані перебувала Україна, — наголошував він. — Немає тих 40 мільйонів української нації, про яку так багато говорилося в Європі. Внаслідок російського геноциду українців не стало. У 20–30-ті роки більшовики винищили всіх українців, які хоч як-небудь здатні були керувати своїм народом. Тепер в Україні нічого немає, окрім однієї людської маси, повністю обезголовленої і залишеної без національних керівників». М. Козма вважав, що говорити про український визвольний рух після російської інквізиції вже не буде чого. Перед русинами, які 700 років жили в Угорській державі, залишається один вихід: сховатися в Карпатах, щоб врятуватися від російського винищення, адже якщо русини підпадуть під владу російського чи українського руху, то вони зникнуть, як етнос; через мовну близькість та незначну чисельність їх швидко асимілюють³⁵.

Також ґрунтовно вивчав становище України та оцінював її перспективи Шандор Костя, український русин за походженням, який в якості військового кореспондента перебував упродовж 1941–1942 років на українській території. У своїх працях і повідомленнях він закликав керівництво Угорщини ретельно ознайомлюватися з Україною, яка вп'ятеро більша за територією і втриє за населенням від Угорщини. «Вивчати Україну слід не тільки тому, що вона багата, а тому, що в майбутній новій Європі Україна стане фактором, з яким прийдеться рахуватися всім, і нам, угорцям, у тому числі»³⁶. Після Першої світової війни Українська держава відродилася. Найбільшим ворогом української незалежності автор вважав російський імперіалізм, що переміг Україну у 1921–1922 рр. Українці оцінювалися в цілому, як хліборобська нація, працелюбна, яка багато страждала, однак її не було знищено, бо вона дуже мужня і талановита на своїй Батьківщині. Автор оцінив політику Радянської Росії в Україні, як варварську з економічної, релігійної, культурної точок зору. При допомозі масового терору і Голодомору упродовж 1921–1933 рр. українська нація була сильно виморена і національно принижена радянським режимом. Кожна сім'я у Львові оплакує когось убитого червоними бандитами. В останні години відступу ДПУ розстріляло у Львівських тюрмах понад 4 тис. осіб. Страшно уявити, скільки їх знищено за два роки окупації Галичини. Дійшло до того, що православна церква Росії не

визнає на своїй території греко-католиків, освячувала їх винищення упродовж 1939–1941 рр. в Галичині³⁷.

В таких умовах, робив висновки Ш. Костя, основне, що потрібно робити угорцям, це допомагати українцям відновитися після більшовизму. На його думку, «угорські окупаційні війська на більшості території України беруть участь у її відбудові». Вони є «будівничими християнської, національної і мирної української держави»³⁸. Охороняючи порядок і безпеку на основній частині України, на переконання автора, угорські гонведи забезпечували мирному населенню спокій і захист від пограбувань радянської влади³⁹.

Ш.Костя виклав перспективу наступним чином: Угорщина, як і протягом тисячолітньої історії, була передовою фортецею Європи у захисті християнської моралі від варварського Сходу (Золотої Орди та Росії). Нинішня війна Угорщини ведеться заради усунення загрози із Сходу, закріплення впливу Угорщини на східних територіях: в Карпатах, Фельвідику, Трансільванії, на які претендують вороги. На його думку, якщо Угорщина не доб'ється перемоги нині, то у майбутньому, після піднесення України та Румунії, ці молоді нації досягнуть панування і домінування у Східній Європі, а шанси на успіхи Угорщини знизяться у кілька разів⁴⁰.

Злочини сталінізму в Україні настільки вразили угорську еліту, офіцерських корпус та солдатські маси, що навіть поміркований Прем'єр-міністр Угорщини М. Каллаї, очоливши у березні 1942 р. уряд, вимушений був називати війну проти СРСР «спільною справою угорської нації та всієї Європи»⁴¹. А відкриваючи у м. Хусті на Закарпатті 7 листопада 1943 р. пам'ятник воїнам, які загинули у Першій світовій війні, перед багатотисячними представниками більшості населених пунктів українських русинів він відзначив тисячолітнє спільне проживання русинів та угорців в єдиній Угорській державі. Попри усі труднощі, русини успішно розвивалися, зберегли свою культуру, мову, релігію, чисельно зростали і завжди складали у Підкарпатському краї більшість. Відносини Угорщини з Словаччиною та Хорватією мали стати, на його переконання, прикладом для формування відносин Угорщини з Карпатським краєм, яка б доля не склалася у майбутньому. Глава уряду Угорщини закликав русинів та угорців бути вірними і рівними один одному.

На основі вражень від більшовицьких злочинів проти українства, набутних під час окупації України, більшість угорських політиків (М. Каллаї, М. Козма, Ж. Перені, Р. Томчані, Г. Верт, Я. Середні) та відомих діячів Закарпаття (І. Фенчік, К. Мештер, Л. Руткаї, Ш. Чуха, П. Гапка, К. Хокі) залякували українство, особливо закарпатських русинів, тяжким майбутнім у разі перемоги у війні російського імперіалізму.

В узагальненій формі усі вони бажали русинам Підкарпаття берегти і знати свою історію, розвивати свої національні надбання, традиції і у майбутньому заховатися в Карпатах, щоб уникнути депортацій, асиміляції та знищення більшовизмом.

З наростанням поразок Німеччини у війні з СРСР Угорщина збільшувала свою військову присутність на Східному фронті, її участь у війні в основному здійснювалася на етнічних землях української нації: окупаційні війська в Закарпатті постійно склали 150–180 тис. чол.; угорська Карпатська група (45 тис. чол.) упродовж липня–грудня 1941 р. брала участь у бойових діях проти СРСР на території Правобережної України; від 6 до 10 піхотних дивізій чисельністю 84–100 тис. осіб упродовж жовтня 1941 — кінця 1943, першої половини 1944 рр. несли окупаційну службу у північних областях України, південній Білорусі; друга угорська армія (250 тис. чол. та 50–70 тис. у робочих батальйонах), що з травня 1942 р. прослідувала через Україну і зайняла у вересні 1942 р. 200 км оборону на південь від м. Воронеж на р. Дон, а після її розгрому у лютому 1943 р. рештки цієї армії (майже 50 тис. чол.) були переведені на Житомирщину для перекомплектування і використання, як додаткової сили для оборони підступів до Карпатських гір. Перша угорська армія (320 тис. чол.) зайняла територію передгір'я Карпат і Карпатських гір в межах Львівської (частково), Івано-Франківської та Закарпатської областей та обороняла успішно цю ділянку фронту від березня до жовтня 1944 року.

Упродовж війни понад 900-тисячний угорський військовий контингент перебував чи проходив через територію сучасної України, забезпечуючи виконання союзницьких обов'язків. Це склало понад 40% загального чисельного складу угорської армії у роки Другої світової війни.

У 1941–1944 рр. в радянській Україні несли окупаційну службу 500 тис. німців, 300 тис. румунів, до 100 тис. угорців, 50 тис. австрійців, 10 тис. словаків. Українська поліція налічувала 150–170 тис. чоловік. Такі значні окупаційні сили (понад 1,1 млн. озброєних і підготовлених військових шести держав) при підтримці армій фронту і тилових частин забезпечували політику нового порядку на всій території України. З жовтня 1941 і до кінця 1944 рр. угорські 6–8 піхотних дивізій чисельністю від 84 тис. до 100 тис. осіб здійснювали окупаційну політику у північній частині України, що направлялася з двох угорських окупаційних центрів — Східного (Харків) та Західного (Київ), а з серпня 1943 р. — з єдиного центру, розташованого у місті Рівному⁴².

У поширювані в ті часи міфи на виправдання війни Угорщини проти СРСР — заради «знищення антихристів», порятунку мирного населення від більшовицького рабства — більше повірили ті, хто ступив на радянську землю. Угорські військові сприйняли українську дійсність нега-

тивно, безпосередньо переконавшись у варварстві сталінсько-більшовицького режиму та його носіїв. Від солдатських мас вимагалось ставитися до населення мирно і лояльно, але дуже жорстоко придушувати будь-який опір новій владі, поводитися безкомпромісно з представниками радянської влади, карних органів, комісарами, партійними функціонерами та з тими, хто їх підтримував.

Командування надійно контролювало дії своїх підлеглих, забороняло угорським солдатам вступати у спонтанні стосунки з місцевим населенням, не допускало різних актів насильства, притягаючи, у разі виявлення подібних проступків, до відповідальності. Але численні приклади свідчать про суперечливість поведінки угорських окупантів. Особливо складно було утримати солдатські маси від пограбувань. Важливим є свідчення очевидця, солдата-шофера Антала Хіді, про масову участь угорських гонведів у пограбуванні у кінці липня 1941 р. у м. Вінниця. «На центральних вулицях міста солдатська метушня. Усі кудись волочуть на спинах, на плечах, у руках мішки, коробки, пакети, навіть у ряднах клумаки». Ця велика біганина була викликана дозволом на вільне 24-годинне пограбування магазинів і складів міста. Однополчани поверталися переважно з харчами, напоями, куривом і промисловими товарами. Кинувся у вічі й заможній солдат-селянин, у якого в Угорщині було у власності 300 кадастрових хольдів землі (майже 180 га землі). Він притягнув ящик ланцюгів, щоб прив'язувати биків, як повернеться додому. Психоз наживи оволодів усіма. Антал Хіді пішов у ближчий магазин одяжі, взяв собі 6 сорочок, 6 майок, щоб перебиратися, А у продовольчому магазині взяв ящик спирту і ящик горілки. Як потім з'ясується, вони двічі врятовують його від смерті. Під час розбирання грамофонів, патефонів, платівок в магазині угорців застукав один угорський полковник. Крику, ударів об двері, матюків було чути на весь квартал. Полковник лупцював усіх, кого діставав, бив, куди попало, горлаючи: «Ви — банда злодюг! Геть усі звідси! Оце так угорська культура! Оце тобі культурний угорський солдат, щоб бити, ламати, грабувати»⁴³. А. Хіді схопив під пахву балалайку і втік з магазину. Балалайка була єдиним предметом, що він привіз з України, провівши майже 4 роки на її території, як окупант і як військовополонений. Боліло його серце, бо через кілька років по війні балалайку у нього вкрали уже в самій Угорщині.

Перебування у м. Кривому Розі для угорських солдатів запам'яталося налагодженням трудової дисципліни, відновленням економічного життя, побаченим наспіх створеного у парку огороженого колючим проводом місця для збору єврейського населення, що ретельно охоронялося німецьким караулом, гвалтуванням місцевих жінок, а також політичними ак-

ціями. Посередині центральної площі міста на високому постаменті демонструвалося обгоріле чоловіче тіло. До ніг була прив'язана німецька паяльна лампа, а над головою велика дошка з надписами російською, німецькою та угорською мовами: «Так розправляються українці з російськими комуністами!». Це місце довго демонстрували цивільному населенню, німецьким і угорським солдатам, підбурюючи усіх проти більшовизму.

Слід констатувати три рівні окупаційної політики Угорщини під час її здійснення в Україні, що мали значні відмінності в Закарпатській Україні, в Західній Україні, у Радянській Україні. Закарпатський регіон розглядався в угорській державі, як невід'ємна складова історичної Угорщини. Захоплення цього краю розцінювалося закономірним і безповоротним актом повернення його до лона матері-батьківщини. Окупаційна влада в Карпатській Україні здійснювалася з Будапешта через представництво регента в краї, військовими та правоохоронними органами, що відповідали умовам воєнного часу. Поступово в краї запроваджувалися ті ж організаційно-правові методи, що й на решті території Угорщини. Особливості політики в Закарпатті впливали з воєнно-політичної обстановки на фронтах війни.

Галичина була важливий суб'єкт для інтересів Угорщини, як складова Польщі, анексована СРСР, а потім — Німеччиною. Угорщина домагалася ослабити в Галичині український національно-визвольний рух і не допускати його впливу на Закарпатську Україну. Своєю відданою окупаційною політикою в Галичині Угорщина тимчасово добилася від Німеччини згоди на незворотність її панівного становища у Південно-Східній Європі, усунення слов'янської загрози подалі на Схід, його ослаблення.

На Західній Україні, де національно-визвольний рух був збройним і спрямовувався проти окупантів на захист співвітчизників та незалежну Українську державу, там з цивільним українським населенням німецькі та угорські окупанти постійно поводитися досить обережно, оскільки над ними тяжіла загроза розплати з боку УПА.

Готуючись з початку 1944 р. до оборони Карпатського регіону з метою недопущення радянських військ на свою землю, керівництво Угорщини упродовж 1944 р. шляхом переговорів з Українською повстанською армією досягло нейтралітету між окупаційними військами в Західній Україні та УПА. У липні 1944 р. обидві сторони уклали договір про досягнення миру між військами та взаємодопомогу у боротьбі проти спільного ворога — більшовицької Росії. Угорська сторона зобов'язувалася надати зброю та медикаменти для загонів УПА взамін на те, що командування УПА визнало входження Карпатської України до Угорщини. Про це йшлося у наказі № 896 по військах УПА (липень 1944 р.)⁴⁴.

Однак, Українська Головна Визвольна Рада у тому ж липні 1944 р. відхилила позицію командування УПА про відсутність територіальних претензій до Угорщини, підкресливши право кожного народу на власну державу на етнографічних землях⁴⁵. Взаємодопомога була нікчемною, але упродовж всього свого перебування в Західній Україні угорські війська дотримувалися нейтралітету з УПА та цивільним населенням, і знали чому.

На Радянській Україні Угорщина демонструвала повну підтримку Німеччини щодо її відторгнення від Росії, перетворення її територій на зону цілковитих інтересів Німеччини. Тому окупація основної частини України розглядалася Угорщиною, як тимчасова справа на період завершення війни, була спрямована на забезпечення порядку і спокою у зонах перебування угорського контингенту, виконання вимог німецького окупаційного командування, поки тривала війна.

Угорщина під час окупації Радянської України взяла участь у демонстрації більшовицької влади, ліквідації збройних елементів, носіїв радянської влади, у заміні тотальної системи контролю і репресій на вибірковий контроль відповідно до воєнних потреб. Адміністративні функції забезпечувалися німецькими, угорськими, румунськими, словацькими військами та органами місцевого управління. У їх діях переважали методи примусу та покарання за порушення розпоряджень органів влади. У той же час, значну частку складали рішення організаційно-правового змісту, що мали позитивне значення для забезпечення життєдіяльності того чи іншого регіону України. Окупаційний режим оперативно налагодив виробництво, економічне, фінансове та культурно-освітнє життя. Найголовнішого завдання — забезпечити спокій на захопленій території — було досягнуто. Вдалося реалізовувати й наступну мету окупантів: якомога ефективніше використовувати економічний потенціал України для потреб фронту, своїх країн та місцевого населення; тримати в покорі цивільне населення; лояльним ставленням розширювати коло прихильників нового порядку; забезпечувати умови і підтримувати виробництво, торгівлю, культурно-освітні процеси, не допускати проти населення безпідставних каральних акцій, вступати з ним у контакти щодо спірних питань лише через місцеві органи влади, сформовані німецьким командуванням. Безпосереднім завданням була охорона важливих об'єктів воєнного призначення: казарм, місць розташування військових частин та техніки, паливно-мастильних матеріалів, складів, приміщень, засобів зв'язку, госпіталів, залізничного та інших видів транспорту, станцій, колій, паровозів, вагонів, мостів, доріг, адміністративних і службових приміщень. Задля цього окупаційна влада саботувала розгляд питань щодо українського національно-визвольного руху, обмежувала організа-

ційні заходи з обрання центральних органів влади України і забороняла формування збройних сил. І все ж, після проголошення 30 червня 1941 року незалежності України, український визвольний рух невпинно розвивався, українські державницькі ідеї поширювалися в масах, визвольна боротьба наростала, культурно-освітнє життя українства успішно прогресувало виключно поза впливом на нього російського політичного та культурного простору.

На території Радянської України найбільше проявилися суперечності угорської окупації. З одного боку, командири та військовий контингент зіткнулися з тяжким становищем цивільного населення, розореним націоналізацією, експропріацією, колективізацією та деморалізованим масовими сталінськими репресіями і Голодомором. А з другого боку, в умовах такого деградованого суспільства, малоспроможного до творчої діяльності та ефективної праці, проявлялося досить багато непокори, анархії, пограбувань, саботажу і навіть підтримки «червоних» партизанів. Особливо угорців розлючували в підрадянській Україні ті обставини й факти, що так принижені і знедолені сталінською владою окремі жителі чинили новому порядку не менший опір, ніж більшовизмові.

Пропагандистська кампанія і вимоги вищого командування щодо доброго ставлення до українського цивільного населення, що добре розкривалося у наказах угорського командування від 07 травня 1942 року, не могли запобігти трагічним випадкам: «1) В масах місцевого населення поширюються думки, начебто окуповані території будуть перетворені на німецькі колонії, а населення у рабів. Подібні настрої не тільки знижують добре ставлення до німецьких окупаційних військ, а й сприяють падінню виробничої дисципліни. Ворожа пропаганда доводить, що війна ведеться не проти більшовизму, а за здобуття територій і за нещадну економічну експлуатацію цивільного населення.

Для запобігання негативному впливу на цивільне населення треба посилити нашу роз'яснювальну роботу.

2) Найсуворіше забороняється погрожувати населенню окупованої території розправою або брутально з ним поводитися, особливо на виробництві. Така поведінка невластива ні німецькому народу, ні більшості представників німецьких окупаційних сил...»⁴⁶.

Забезпечені окупаційним режимом умови були прийнятні для цивільного населення, але ставали вкрай невігідними для більшовицької влади. На Великій Землі розгорнулася величезна робота по закиданню на територію окупованих територій диверсантів, партизанських груп, терористів, які шляхом терористичних акцій, спеціальних завдань мали зіштовхнути окупантів з місцевим населенням, підірвати довіру цивільного населення до політики окупантів, посіяти між ними ворожнечу і таким чином

викликати масовий рух опору з боку населення і, як відповідь — масові каральні заходи зі сторони окупаційних військ. Для цього застосовувалися різні способи з боку червоних партизанів, що активізувалися, починаючи з весни 1942 року.

Переконавшись, що пасивними методами знищити диверсійно-розвідувальні та спеціальні групи, партизанські загони, що виявляли все більшу активність у тилу ворога, неможливо, окупаційні війська розпочали активні й сплановані акції проти них з метою їх ізоляції від населення та швидкого знищення. Виявлення та ліквідація диверсійно-розвідувальних груп, партизанських загонів забезпечувалося відповідною військовою частиною, що охороняла конкретний район.

Розгорнута широка пропаганда окупантів серед населення вимагала в разі появи невідомих осіб, партизанів, парашутистів, негайно повідомляти в поліцію, військову частину, комендатуру. Наголошувалося, що якщо в селах будуть виявлені партизани і про це не буде повідомлено окупаційну владу, або з яких будуть вчинені збройні напади на окупаційні військові чи адміністративні установи, вони будуть знищені. Сім'ї, які будуть переховувати партизанів, диверсантів, парашутистів, підлягатимуть розстрілу. Всі збройні загони, окрім кадрових частин Червоної армії, кваліфікувалися, як бандитські формування, терористи. Партизани попереджалися, що в разі їх переховування у населених пунктах, використання для своєї підтримки цивільних у будь-який спосіб, їхні заручники будуть каратися, а винними будуть партизанські керівники. Такими були «правові» аргументи окупантів у війні проти «червоних» партизанів, диверсійних груп, терористів.

Каральні операції здійснювалися винятково проти партизанських і диверсійних загонів. Під ці акції потрапляли населені пункти в разі, якщо вони перебували у зоні бойових дій з партизанами. Якщо операції та бойові дії окупантів проти партизанів зав'язувалися в районах населених пунктів, то цивільне населення страждало найбільше. Особливо, коли перемагали окупанти з великими втратами, тоді населений пункт сплювався, цивільне населення знищувалося. Окупантами в таких випадках повідомлялося своєму командуванню про успішність масштабної операції, винищення чисельних партизанських банд та баз їхнього розташування. Про факти знищення цивільного населення не говорилося.

Поведінка угорських військових частин була безпощадною до партизанських загонів, розвідувально-диверсійних груп, презентантів та носіїв більшовицької ідеології, проявів саботажу з боку цивільного населення. Їхні командири не розуміли того, що у більшості випадків підтримка озброєних партизанських загонів чи диверсійно-розвідувальних груп з боку цивільного населення була примусовою, адже в разі спротиву слі-

дували звинувачення у прислузі окупантам і знищення. Не вникаючи до суті причин підтримки партизанів чи диверсійних груп, угорські окупанти під час акцій зі знешкодження останніх жорстоко поводитися з цивільним населенням та населеними пунктами, що потрапляли в зону бойових дій. Водночас слід вказати й на незрідка безвідповідальні дії «народних месників», що провокували окупантів на терор проти цивільних мешканців.

І чим сильнішим ставав радянський партизанський рух і частішали диверсійні акції у Центральній Україні, тим жорстокіше поводитися окупанти до терористів та населення. У міру наростання партизанського руху в Центральній Україні окупанти посилювали каральні акції, винищували цивільне населення та села за найменшу підозру у зв'язках з партизанами. На Великій Україні цивільне населення найбільше потерпіло від протистояння окупантів та партизанів, бо його ніхто не захищав, а тільки добре використовував, особливо червоні партизани.

Наслідки бойових акцій угорських окупаційних військ в Україні проти партизанів свідчили про їхню масштабність: упродовж 1942 р. у боротьбі проти радянських партизанів в Україні загинуло 800, було поранено близько 5 тис. угорських гонведів, а з травня 1943 р. по 1 січня 1944 р. — відповідно 1,1 тис. загиблих та 2,6 тис. поранених угорських військово-службовців⁴⁷. Проте на фоні загальних втрат Угорщини у Другій світовій війні (1,3 млн. чол.) вони є незначними (0,15% та 0,58%) для такого тривалого перебування угорської армії в Україні.

Багато в чому проливає світло на складність тієї епохи конкретний приклад про перебування з жовтня 1941 до листопада 1942 рр. 2-го батальйону 32-го полку 102-ї угорської дивізії на чолі з підполковником Аладаром Тотоші на півночі Чернігівської області. У листопаді 1941 р. за його наказом було розстріляно 90 цивільних осіб, вилонених німецькою таємною польовою поліцією в районах залізничної станції м. Бахмач. Вони не мали документів про підтвердження своєї особи і тому були передані угорцям — розібратися з затриманими, оскільки вони охороняли цю територію. Без вивчення матеріалів затриманих А. Тотоші дав наказ їх розстріляти. Згодом цей командир знову відзначився під час розслідування донесення старости одного із місцевих сіл на вчителя, який, нібито, був радянським агентом. Не домігшись ніяких зізнань шляхом тортур, не маючи доказів, окрім голосливого доносу, А. Тотоші у кінці грудня 1941 р. наказав розстріляти жертву. На початку січня 1942 р. батальйон А. Тотоші отримав наказ знищити партизанський загін у с. Рейментарівка. Прибувши в село, він виявив, що партизанів там і сліду не було. Незважаючи на це, А. Тотоші наказав спалити село, мешканців схопити і знищити (250–300 осіб, частина втекла). Серед спалених були діти, жінки, люди старого віку⁴⁸.

Окупаційна політика Угорщини в Україні була спрямована на: 1) забезпечення безперервності виконання економічних, організаційних та військових заходів окупаційних властей задля сприяння перемозі Німеччини у війні проти СРСР; 2) здійснення охорони об'єктів воєнного призначення у тилу, ритмічної роботи стратегічних галузей економіки, здійснення планових заготівель харчів, ремонту і поставок техніки і обмундирування для фронту; 3) вимагання від особового складу лояльного ставлення до цивільного населення, щоб не допускати масового спротиву, невдоволення, підтримки партизанських загонів та національно-визвольних рухів, безпощадно знищувати будь-який збройний спротив, партизанських рух та диверсійні групи, їх активістів серед населення.

В цілому, політика німецьких та союзних їм окупаційних військ на території України мала суперечливі наслідки. З одного боку, вони безпосередньо були причетними до масових кривавих розправ над мирним населенням, особливо над євреями, циганами, представниками радянської влади, комуністами, підпільниками, партизанами, диверсантами та навіть представниками українського національно-визвольного руху. З іншого боку, окупаційні органи влади енергійними діями реагували на злочини більшовицької влади, сприяли відновленню майнових прав осіб, що були порушені у ході експропріації, націоналізації, колективізації. Окупанти намагалися забезпечити роботу судових і правоохоронних органів, налагодити виробництво у промисловості та сільському господарстві, відновити товарно-грошові процеси та фінансової системи політики, діяльність культурно-освітніх установ, забезпечити ефективну боротьбу проти свавілля та пограбувань місцевих кримінальних елементів. Винищення терористів, диверсантів, представників злочинного світу було найбільш успішним сегментом зусиль окупаційних органів.

У роки війни, у неймовірно тяжких воєнно-політичних, економічних умовах, при повному знекровленні України окупаційні війська, місцеві органи влади забезпечували умови для життя цивільного населення України, не сталося масового голоду. У роки окупації жителі України бідували, недоїдали, але не вмирили цілими родами і селами. Більше того, під час присутності іноземних окупаційних військ, населення деяких сільських населених пунктах, почувалося заможніше, ніж до і після закінчення війни. Промислові райони також після відновлення виробництва відчували поживлення. Хто мав роботу і працював, той не голодував і жив краще, ніж за більшовиків. Організація праці та умови її оплати незрідка окупантами забезпечувалися краще, ніж сталінським режимом. Звичайно, саботажники, терористи, підпільники, кримінальні злочинці і злодії, носії більшовизму та антихристи ставилися поза законом, безпощадно каралися і винищувалися. Практичні дії окупантів в

Україні продемонстрували, що воєнна адміністрація окупантів виявилася спроможною задовольняти мінімальні потреби цивільного населення на всіх теренах України.

В цілому окупаційна політика Угорщини, як і інших окупаційних держав, стала важливою складовою забезпечення державницьких інтересів Угорщини та її союзниць, що успішно реалізовувалися й за рахунок поневолення України. Окупаційні війська Угорщини в Україні придушували національно-визвольний рух та перешкоджали відновленню української державності. Обидві воюючі сторони у Другій світовій війні, незалежно від того, до якого табору належали, не сприяли формуванню умов для досягнення Україною незалежності. Натомість кожна з воюючих сторін прагнула якомога більше використати українські ресурси та потенціал для досягнення своїх гегемоністських цілей. Керівництво СРСР, приєднуючи до підрадянської України західні українські землі, керувалося не стільки етнічними інтересами та захистом прав національних меншин, скільки великодержавницькими амбіціями.

Зі зміною становища на Східному фронті на користь СРСР ситуація для Угорщини ставала катастрофічнішою. З перемогами СРСР «українське питання» автоматично актуалізувалося і брало гору над угорськими інтересами, як і над інтересами іншими її союзниць. Хоча можливостей для формування суверенної української держави не було, але соборність українських земель ставала реальною і невідвратною справою (у тому числі й входження Закарпаття до України). Керівництво Угорщини вдалося до оборони Закарпаття, недопущення радянських військ в Карпатський регіон, на угорську територію. Карпатський регіон та Закарпаття у військовій доктрині Угорщини завжди посідали ключову роль як стратегічний напрямок для нападу на СРСР, а згодом і для оборони, недопущення проникнення Радянської армії на територію Угорщини, унеможливлення прямої більшовицької загрози для Угорщини та всієї Європи. Упродовж 1942–1943 рр. урядова комісія вивчала воєнно-стратегічне значення Карпатського регіону і у липні 1943 р. дійшла висновку, що у війні та після неї Закарпаття відіграватиме ключову роль і забезпечить перевагу тій країні, яка ним надійно заволодіє. Втрата Закарпаття для Угорщини означатиме вічну відкритість коридору для стратегічного і духовного проникнення зі Сходу та Півночі, означатиме постійну загрозу для угорської нації. Рекомендувалося приділити дуже велику увагу русинам, бо після війни вони посядуть ключову роль у тій країні, куди їх приєднають. Комісія визначила цей край стратегічним регіоном, доленосним для майбутнього Угорщини, і рекомендувала уряду країни зробити все можливе на міжнародній арені, щоб Закарпаття залишилося у складі Угорщини на федеративних правах⁴⁹. Але Угорщині, як активній учасниці коаліції країн «Осі», вплинути на позицію країн антинімецької

коаліції було неможливо. Всі спроби Угорщини домогтися визнання зміни її курсу у зовнішній політиці упродовж 1943–1944 рр. не знайшли підтримки серед країн протилежної коаліції. У грудні 1943 р. між СРСР та емігрантським урядом Чехословаччини у Лондоні уже було вирішено передати Закарпаття Радянській Україні.

Після звільнення України радянська сторона поклала всю відповідальність за злочини угорських окупантів проти цивільного населення СРСР не тільки на командний склад окупаційних частин Угорщини, а й на керівництво держави у Будапешті. Про неодмінність покарання чітко вказувалося у листах 1944 р. наркома закордонних справ СРСР В. Молотова до міністра закордонних справ Великобританії І. Ентоні⁵⁰.

За наслідками Другої світової війни у 1945–1951 рр. в Угорщині було порушено 21 тис. судових справ проти 27 тис. осіб за воєнні та антинародні злочини. 477 осіб було засуджено до смерті, вироки виконані щодо 189 осіб. Основна частина судових справ торкалася злочинів угорських офіцерів, керівників силових міністерств та відомств проти євреїв, проти єврейських батальйонів з Угорщини та Східному фронті. Третина таких справ стала наслідком доносів, безпідставних наклепів і звинувачень. Частина злочинів, скоєних угорськими військовими на окупованих територіях Закарпаття, України, Білорусі, Росії проти цивільного населення серед усіх 21 тис. судових справ коливається в межах 1–2%. Вони торкалися командирів угорських окупаційних частин на території СРСР, які були визнані винними у каральних операціях проти цивільного населення і були засуджені Вищим воєнним судом Угорщини упродовж 1948–1953 рр. до вищої міри покарання. Вироки стосувалися майже ста вищих офіцерів, командирів військових частин, які покарали на смерть цивільне населення. Серед таких був і полковник А. Тотоші, вина якого була доведена Вищим воєнним судом Угорщини у травні 1950 р. Його було засуджено до смерті через повішення, вирок виконано 2 жовтня 1951 року⁵¹. Ці матеріали лише через 50 років стали доступними для дослідників⁵².

Після демонтажу соціалістичного устрою у 1991–1992 рр. Вищий воєнний суд Угорщини реабілітував усіх засуджених угорських військових за злочини проти мирного населення на окупованій радянській території. Підставою для цього стало рішення Російської Федерації, правонаступниці СРСР, яка у 1991–1992 рр. реабілітувала вищих військових командирів Угорщини за злочини, вчинені ними під час перебування на чолі окупаційних дивізій на території СРСР у роки війни, про що офіційно повідомив Президент Російської Федерації Б. Єльцин, перебуваючи у 1992 р. з офіційним візитом в Угорщині.

З поразкою Угорщини у Другій світовій війні великодержавні амбіції лідерів зазнали краху. Скасовувалися рішення про перегляд на її користь

територій сусідніх держав, її кордони відновлювалися станом на 31 грудня 1937 р., домінування Угорщини у Південно-Східній Європі втрачалося. Окупаційна політика Угорщини в сусідніх країнах, насамперед в СРСР та Україні, засуджувалася.

¹ *Kovago L.* Nemzetisegek a mai Magyarországon. Bp., 1978, 8. old.; *Kocsis K.* — Kocsisné H.E. Magyarok a határainkon túl — a Karpath-medenceben. Bp., 1991, 34–35. old.

² *Tilkovszky L.* Revizio es nemzetisegpolitika Magyarországon 1938–1941. Bp., 1967, 159, 162. old.

³ Magyar Országos Levéltár (MOL). K-28-1940-E-15363, 22, 24. old.

⁴ *Bacsinszky T.* Orosz-ruszin kapcsolatok. Ungvár, 1942, 1, 5, 7–10. old. *Balogh-Beery L.* A Magyar-lengyel közös határ és a ruthen terület. Bp., 1936, 13, 15, 21–26, 40, 44, 48, 62–63. old.; *Fencsik I.* A Kárpatországok múltja és jelene. Pécs, 1939, 17. old.

⁵ Державний архів Київської області. — Ф. Р-4322, оп. 1, спр. 4, арк. 4.

⁶ Magyar Országos Levéltár (MOL). K-28-1940-L-15153; 13, 16. old.

⁷ MOL. K-28-1939-L-3; 4. old.

⁸ *Tilkovszky L.* Ibidem. 164. old.

⁹ *Хейфец М.* Украинские силуэты. — К., — 1983. — С. 209.

¹⁰ *Стерчо П.* Карпато-Українська держава. Львів, 1994, с. XVIII.; Втрати ОУН в часі Другої Світової війни. — Торонто, 1991. — С. 30, 34.

¹¹ *Косик В.* Україна і Німеччина у Другій світовій війні. — Париж–Нью-Йорк–Львів. 1993. — С. 64.

¹² *Tilkovszky L.* Ibidem. 164. old.

¹³ Hadtörténelmi Intézet Levéltára (HIL). VKF. 1.o., 1939., 4326/eln., 218. d., 541. old.

¹⁴ HIL. VKF. 1.o., 1939, 4326/eln., 218. d., 549–550. old.

¹⁵ HIL. Ibidem. 4814/eln., 222. d., 541, 340. old.

¹⁶ *Tilkovszky L.* Ibidem. 197. old.

¹⁷ Hadtörténelmi Intézet Levéltára (HIL). VKF. 1.o., 1939, 4825/eln., 222. d., 376. old.

¹⁸ HIL. VKF. 1.o., 1939, 4812/eln., 222. d., 334. old.

¹⁹ HIL. Ibidem. 371. old.

²⁰ *Tilkovszky L.* Ibidem. 197. old.

²¹ *Kruger A.* Milyen legyen az onkormányzat Kárpátolján // Nemzeti Figyelo. 1940. apr. 19; *Tilkovszky L.* Revizio es nemzetisegpolitika Magyarországon 1938–1941. Bp., 1967, 226–229. old.

²² *Tilkovszky L.* Ibidem. 193. old.

²³ *Tilkovszky L.* Ibidem. 231. old.

²⁴ *Kruger A.* Milyen legyen az onkormányzat Kárpátolján // Nemzeti Figyelo. 1940, apr. 19.

²⁵ *Стефанюк Г.* Політика нацистської окупаційної влади щодо Східногалицького соціуму у 1941–1944 рр. // Сторінки воєнної історії України. — Вип. 12. — К., — 2009. — С. 174.

²⁶ Hadtörténelmi Intézet Levéltára (HIL). VKF. 1.o., 1941, 6317/eln., 261. d., 825. old.

²⁷ Ibidem. 821. old.

²⁸ Ibidem. 822. old.

²⁹ *Balogh-Beery L.* Az ukrán kérdés. Bp., 1939, 11–13. old.

³⁰ *Ruttkay L.* Az ukrán mozgalom és a Rutenfold // Magyar Szemle. 1931, № 4, 371–372. old.; *Fencsik I.* A Kárpatországok múltja és jelene. Pécs, 1939, 6, 12. old.

- ³¹ Ruttkay L. Az ukran mozgalom es a Rutenfold//Magyar Szemle. 1931, № 4, 372. old.
- ³² Egry I. Magyarország es Ukrajna //A Cel. 1939, marcius, 73, 76. old.
- ³³ Hadtörténelmi Intézet Levéltára (HIL). VKF. 1.o., 1942, 5121/eln., 277. d., 46–47, 64–66. old.; Ibidem. 5311/eln., 278. d., 52–55. old.
- ³⁴ MOL. K-28-1940-225.t/-p-21800; Turmezei L. Az ukran kérdés magyar szempontjai. Bp., 1939, 8. old.; Tilkovszky L. Revízió es nemzetiségpolitika Magyarországon 1938–1941. Bp., 1967, 193. old.
- ³⁵ Kozma M. Beszédék, cikkek, előadások, nyilatkozatok. 1940–1941. Bp., 1942, 145, 85, 195. old.
- ³⁶ HIL. VKF. 1.o., 1939, 4326/eln., 218. d., 549–550. old.
- ³⁷ Kostya S. Ukraina. Budapest, 1942, 90, 135. old.
- ³⁸ Ibidem. 122–123. old.
- ³⁹ Ibidem. 126. old.
- ⁴⁰ Ibidem. 126. old.
- ⁴¹ Краткая история Венгрии. С древнейших времен до наших дней. — М., 1991. — С. 409.
- ⁴² Adalekok a Horthy hadsereg történetéhez. Bp., 1961.
- ⁴³ Hidi Antal visszaemlékezése. 1997. december 5, 4. old. Magyarország, Bekescsaba. Penza 1kt.11.sz.II/10. lakas (Спогади Хіді Антала від 05.12.1997 року. — С. 4. Угорщина, Бекешчаба. 1-й район, № 11, II поверх, кв. 10). Матеріали у власності автора статті.
- ⁴⁴ HIL. Roplapgyűjtemény. 1944.IV., 312. sz.
- ⁴⁵ Літопис УПА. Том 1. — К. — 1995. — С. 132.
- ⁴⁶ Безсмертя. Книга пам'яті України 1941–1945. — К., — 2000. — С. 191–192.
- ⁴⁷ Безсмертя. Там само. — С. 192–193.
- ⁴⁸ Там само.
- ⁴⁹ MOL. K-E-1943. K-28, t.p. 30797, 74. old.
- ⁵⁰ Gosztonyi P. Dokumentumok. A Benes-Stalin-Molotov tárgyalások//Irodalmi Ujság. 1973, augusztus–december. 22–23. old.; Vida I. A szovjet-britis titkos iratai 1943–1944. Bp., 1978, 24, 43. old.
- ⁵¹ Безсмертя. Книга пам'яті України 1941–1945. — с. 192–193.
- ⁵² Elsikkasztott történelemlecke. Nepszabadság. 2004, augusztus 13, 10. old.

Аналізується окупаційна політика Венгрії в Україні во время Великої Отчественної війни, которая была важной составляющей обеспечения венгерских национальных интересов. Освещаются три уровня этой политики Венгрии относительно Закарпаття, Галиции и Советской Украины. Раскрывается позиция политических деятелей Венгрии к украинскому национально-освободительному движению. Подчеркивается, что окупаційна політика Венгрии в Украине имела трагические, противоречивые и положительные элементы, но в целом потерпела крах, ибо содействовала не освобождению украинской нации, а ее порабощению.

Ключевые слова: война, окупаційна політика, Венгрия, Украина, порабощение украинцев.

Occupation policy of Hungary in Ukraine during Great Patriotic War as an important constituent of Hungarian national interests is being reviewed in the article. Three levels of this policy are shown in relation to Zakarpattya, Galychyna and Soviet Ukraine. The attitude of Hungarian political figures to Ukrainian national liberation movement is being revealed. It is underlined that occupation policy of Hungary in Ukraine had tragic, contradictory and positive elements, but at large it failed, because it contributed not to liberation of Ukrainian nation but to its enslavement.

Keywords: *war, occupation policy, Hungary, Ukraine, enslavement of Ukrainians.*